

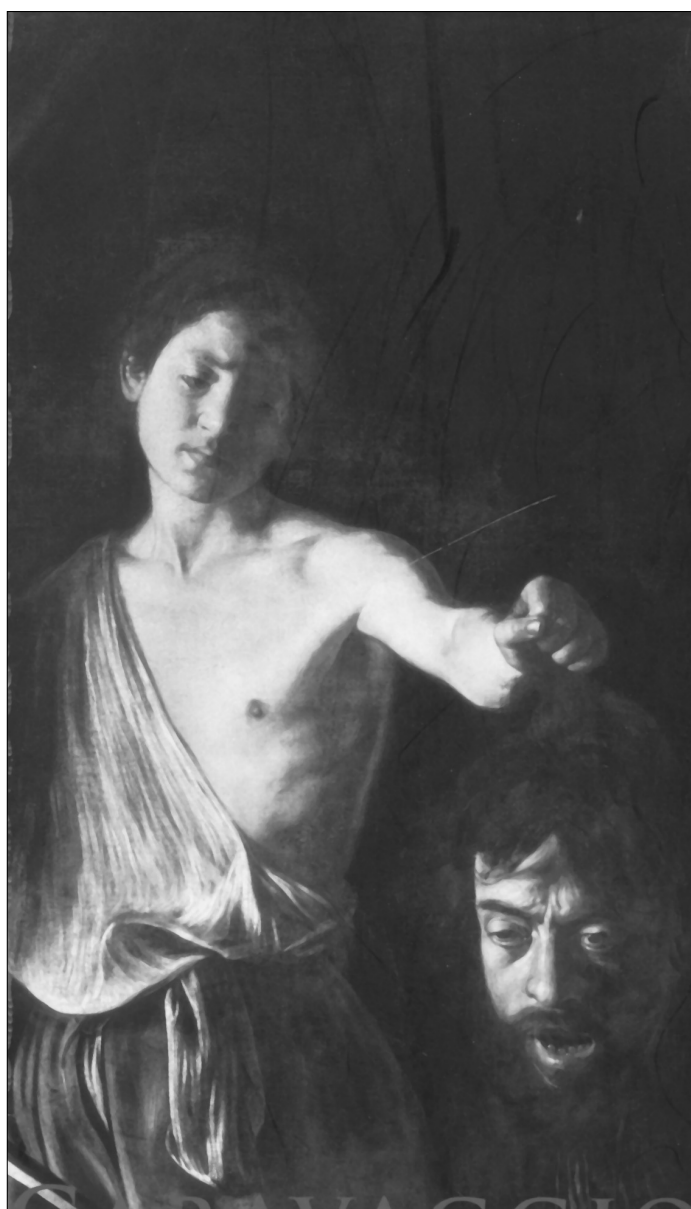


Vincitori, vinti, vittime

Il Davide di Caravaggio a Budapest

Győztesek, legyőzöttek, áldozatok

Caravaggio Dávidja Budapesten



“Davide con la testa di Golia”, che è il quadro di Michelangelo Merisi, detto il Caravaggio, che viene esposto oggi presso questo Museo di Belle Arti a conclusione della serie “Geni e Capolavori”, è una delle opere più potenti del grande pittore milanese. Realizzata presumibilmente pochi mesi prima di morire, durante il secondo soggiorno napole-

„Dávid Góliát fejével”, Michelangelo Merisi, vagyis Caravaggio festménye, amellyel a Szépművészeti Múzeum Génuszok és remekművek című kiállítás-sorozatát zárja, a nagy milánói festő egyik legerőteljesebb műve. A festő halála előtt néhány hónappal készült alkotás, amelyet feltehetőleg a rosszul sikerült máltai tapasztalata után, második nápolyi tartózkodása alatt festett, megjeleníti a legfőbb caravaggio-i tematikák összességét: a fiatalság vitalitását, az erőszakot, a fájdalmat és a halált. Olyan, mintha a nagy művész (aki 38-39 éves midőn e művet megalkotja, és nincs tudatában annak, hogy élete végéhez közeledik) ránk hagyná, mint szellemi testamentumot, egész festői útjának megrendítő szintézisét.

Azt hiszem, bátran állíthatjuk, hogy korának kevés más művésze közvetít olyan erős emóciókat elménknek és szívünknek, mint amelyek művei előtt állva elfognak bennünket. Aki először lép be a római San Luigi dei Francesi templomba és szembe találja magát a „Máté elhivatása” című remekművel, szó szerint megrendül a festői alkotás látványának erejétől: a fénysugár, amely majdnem Krisztus karjától indulva áthatítja a hely tompa sötétségét, ahol a majdani apostol társaival tartózkodik, és megvilágítja a sűrke és sivár anyagot, emberi mivoltunk metaforája, amely megváltást nyer a Kegyelem érintése által. Nem tudom, hogy Caravaggiót tekinthetjük-e „vallásos” festőnek, legalábbis a szó vallási értelmében. Az azonban bizonyos, hogy kevesen képesek hozzá mérhetően megjeleníteni az isteni szikrát, amely miközben nem tagadja s nem alázza meg a testet, sőt kifejezi valója teljes súlyát és kínzó édességét, képes felmagasztalni és egyetemes viszonylatokba emelni, elkerülhetetlen romlandóságán túl.

Ennek a rövidesen megnyíló szép kiállításnak a középpontjában álló kép szinte összefoglalja alkotója művészi teremtőképességének jellegzetes és sajátos elemeit. Mindenekelőtt a fényt, amely nem csak „külső” technikai eszköz az ábrázolt alakok drámaiságának növelésére, hanem belső „revelációja” a festői kompozíciónak, a különbözően osztott síkoknak, és a morális jelentésnek, melyet kifejezni hivatott. Dávid arca a hatalmas Góliáton aratott győzelem fényétől árnyaltan, a fiatalos erő és merészség kifejezése, ahogyan azt a kardot markoló jobb kar határozott mozdulata és a filiszteus óriás fejét felmutató bal kar jelzi.

De mennyi szomorúság, fáradtság és fájdalom a bibliai hős gyötördő tekintetében! Az áldozat, a legyőzött (Góliát átható arca, talán maga Caravaggio önarcképe, mintegy előrevetíti a művész hamarosan bekövetkező halálát) bizonyos tekintetben szakrális áldozatként, mintegy „alter ego”-jaként magának Dávidnak, a két ellentét (a jó és a rossz, a szabadság és a zsarnokság) örökös harcában amelyek elválaszthatatlanul együtt élnek az emberi természetben. Hol az áldozat és hol a gyilkos?

Különös örömmel tölt el, hogy a Szépművészeti Múzeum századik évfordulóját megünneplő gazdag évadát egy olyan kiállítás zárja,

tano, di ritorno dalla sfortunata esperienza maltese, essa racchiude in sé le principali componenti della tematica caravaggesca: la vitalità della giovinezza, la violenza, il dolore e la morte. È come se il grande artista (egli ha trentotto-trentanove anni nel momento in cui esegue quest'opera, inconsapevole che la sua vita terrena stia volgendo al termine) ci affidasse, come testamento ideale, una sorta di sintesi folgorante della sua intera esperienza pittorica.

Credo di poter dire che pochi altri artisti della sua epoca imprimono emozioni così forti nella mente e nel cuore come quelle destinate in noi dalla contemplazione delle sue opere. Chi entra per la prima volta nella chiesa di San Luigi dei Francesi a Roma ed è posto di fronte a quel capolavoro evidente che è la "Vocazione di Matteo" rimane letteralmente sconvolto dalla capacità visionaria della raffigurazione pittorica: quel raggio di luce che, partendo quasi dal braccio del Cristo, squarcia la sordida oscurità del luogo dove il futuro apostolo si trova con i suoi compagni di vita ed illumina la materia triste e grigia, metafora della nostra stessa condizione umana, che si riscatta nel momento in cui viene toccata dalla Grazia. Non so se Caravaggio possa considerarsi pittore "religioso", almeno nel senso confessionale del termine. Certo è che pochi altri sono capaci di farci sentire come lui la scintilla del divino che, nel mentre non nega e non mortifica la carne, anzi ne fa sentire tutto il peso e la struggente dolcezza, riesce a sublimarla e a proiettarla nell'assoluto, oltre la sua inevitabile decadenza.

Nel quadro che è al centro della bella esposizione che tra poco verrà inaugurata, possiamo scorgere tutti gli elementi che caratterizzano la sua creazione artistica. La luce, innanzitutto, che non è solo un espediente tecnico "esterno", volto a conferire maggiore drammaticità ai soggetti raffigurati, bensì una "rivelazione", interna alla composizione pittorica, dei diversi piani in cui questa è scandita e del significato morale che è chiamata ad esprimere. Il volto di Davide, soffuso di luce, è trionfante per la vittoria sul ben più possente Golia, dimostrazione di giovanile vigore e di ardimento, come dimostra il gesto deciso del braccio destro che brandisce la spada e del braccio sinistro che esibisce la testa del gigante filisteo.

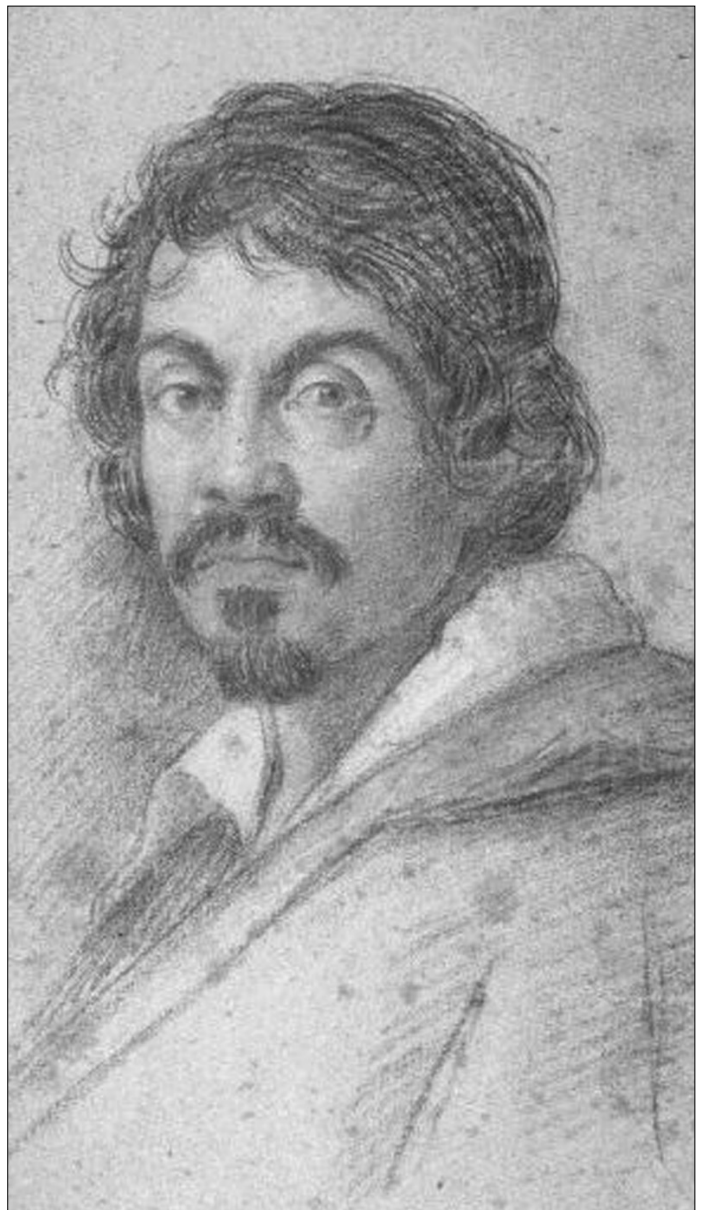
Ma quanta tristezza, stanchezza e dolore vi è nello sguardo tormentato dell'eroe biblico! La sua vittima, lo sconfitto (l'intenso volto di Golia, forse autoritratto dello stesso Caravaggio, quasi premonitore della sua fine imminente) è, in un certo senso, una vittima sacrificale, un "alter ego" dello stesso Davide, nell'eterna contrapposizione violenta tra due termini antitetici (il bene e il male, la libertà e la tirannide) che convivono inscindibili nella stessa natura dell'essere umano. Dove è la vittima e dove è il carnefice?

Sono particolarmente contento che un'opera così complessa come il "Davide con la testa di Golia" trovi la sua collocazione al centro dell'ultima mostra di questo fecondo anno che celebra il centesimo anniversario del Museo di Belle Arti di Budapest. L'opera – credo occorra sottolinearlo – è la prima in assoluto di Caravaggio che venga mostrata in Ungheria. Essa è conservata nella Galleria Borghese di Roma ed è stata prestata per questa esposizione grazie agli ottimi rapporti in campo museale esistenti tra l'Italia e l'Ungheria.

Come Ambasciatore d'Italia nella nazione magiara, ricca a sua volta di grande cultura e tradizione artistica, sono particolarmente orgoglioso che essa sia qui tra di noi e ringrazio sentitamente tutti coloro, in Italia e in Ungheria, che con il loro entusiasmo e la loro dedizione ciò hanno reso possibile.

Termino con un augurio sincero al Museo di Belle Arti di Budapest per i suoi prossimi cent'anni di vita!

Paolo Guido Spinelli



amely egy ilyen bonyolultan összetett mű, a „Dávid Góliát fejével” köré épül. Ez a festmény – és úgy vélem ezt érdemes nyomtatékosítani – az első Magyarországon kiállításra kerülő Caravaggio-alkotás. A művet a római Galleria Borghese őrzi, és a Magyarország és Olaszország közötti kitűnő muzeális kapcsolatoknak köszönhetően érkezett a jelen kiállításra.

Mint Olaszország nagykövetét a gazdag kultúrájú és művészi hagyományokkal rendelkező Magyarországon, különös büszkeséggel tölt el, hogy e mű itt lehet közöttünk és hálás köszönetemet szeretném kifejezni mindazoknak, Magyarországon és Olaszországban egyaránt, akik lelkes és odaadó tevékenységükkel lehetővé tették ezt.

Befejezésül, engedjék meg, hogy a Szépművészeti Múzeumnak szívből jövő jókívánságaimat fejezzem ki a következő száz évhez!

Paolo Guido Spinelli

Paolo Guido Spinelli, the Italian Ambassador to Hungary, was among the dignitaries at the opening of the exhibition "Vincitori, vinti, vittime. Il Davide di Caravaggio" ("Winners, vanquished, victims. Caravaggio's David") at the Museum of Fine Arts. The ambassador was delighted, he said, to be able to view in Budapest a masterpiece like Davide con la testa di Golia (David with the head of Goliath) – the first work by Caravaggio ever displayed in Hungary. The exhibition was made possible through the sterling relations between Italy and Hungary in the field of museum administration.



**Signor Ambasciatore Spinelli,
Signor Direttore Dante Marianacci,
illustri e cari Ospiti, Signore e Signori!**

**Spinelli nagykövet úr,
Dante Marianacci igazgató úr,
igen tisztelt, kedves vendégek, Hölgyeim és Uraim!**

Una testa recisa e sanguinante non è una vista edificante neanche se è parte di un quadro, di una statua o di un disegno. La possiamo definire piuttosto un emblema della violenza. La violenza è terribile, disumana, brutale e ne proviamo orrore con la mente e con l'anima. E gli artisti, che non fanno che raffigurarla? Gli artisti sono certamente esseri meravigliosi che si elevano al di sopra dell'uomo medio per talento e moralità. L'artista retto raffigurerebbe forse la violenza se non per esprimere una protesta contro di essa? Egli rappresenta il male per provarne spavento. Fin dall'ars poetica di Orazio sappiamo che l'intento del poeta, e al posto del poeta qui intendiamo il pittore, lo scultore etc., è di insegnare oppure dilettere. Se non altro, rimanda al comandamento biblico del "non uccidere". Attraverso la testa recisa l'artista virtuoso ci educa alla moralità. È molto semplice.

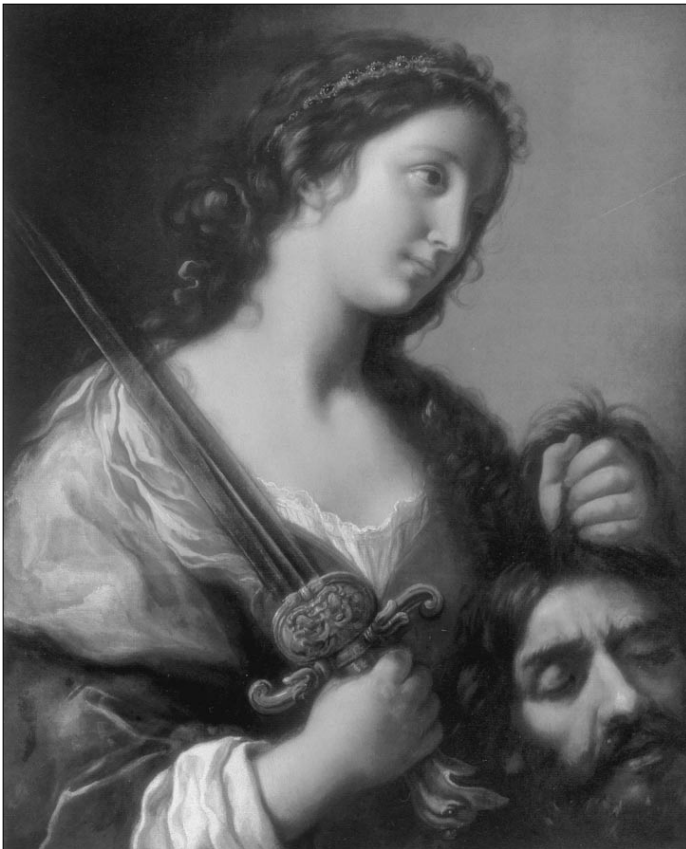
È davvero così semplice? Certamente no. Delle cose appena dette di vero c'è ben poco. Facciamo l'esempio di Golia. La sua enorme testa mozzata è terribile, ma se Davide non l'avesse ucciso, egli avrebbe sopraffatto quest'ultimo. Golia è il nemico, l'intruso, l'aggressore, mettiamola così, mentre Davide è il protettore della sua casa. Il Bene ha sconfitto il Male, un lieto fine. Allora che cosa passò per la testa a Caravaggio quando, identificandosi con il cattivo aggressore giustamente annientato, prestò il volto alla testa di Golia? E perché sul viso di Davide, al posto dell'ebbrezza della vittoria, vediamo l'espressione amara della compassione? Se l'età della fede era ancora granitica, all'inizio del XVII secolo, dove si poteva trovare il coraggio di esprimere così una storia biblica? E chi è colui che si presenta a noi attraverso questa immagine di violenza? Michelangelo Merisi da Caravaggio, che per puro caso commise un solo omicidio, dal momento che, come testimoniano i rapporti della polizia, molti rischiarono di cadere vittime della sua natura di rissaiolo. Nella sua esistenza di pittore geniale non rappresentò nessuna grande morale, il suo Davide e Golia ci pare autoironico, autocommiserevole, uno shock per lo spettatore, una riflessione sulla relatività della vittoria, un illusorio atto di protesta contro la violenza.

Circa dieci anni dopo il Davide di Caravaggio, Johann Liss, che nel tempo libero frequentava le bettole e i bordelli di Venezia, dipinse il suo Giuditta e Oloferne. Quale sarebbe stata la sua protesta nei confronti dell'azione violenta di Giuditta, quando la bella vedova di Betulia decapitò il comandante dell'esercito assiro nemico? Se David è un eroe, Giuditta è un'eroina, non ha commesso un'azione violenta ma un gesto eroico. Il corpo mutilato è sicuramente una immagine terribile, ma il colpevole ha

A vérző, levágott fej nem valami épületes látvány, még akkor sem, ha csak képen, szobron, vagy rajzon jelenik meg. Ezennel akár az erőszak emblémájának is kinevezhetjük. Az erőszak pedig borzalmas, embertelen, brutális. Ép ésszel és lélekkel ir-tó-zunk, elszörnyedünk tőle. Hát a művészek, akik mindannyi-szor ábrázolják, bemutatják az erőszakot? A művészek azok bi-zony nagyszerű emberek, nem csak tehetségben, hanem erköl-csileg is az átlagember fölé magasodnak. A jóságos művész a gonosz erőszakot mi másért is ábrázolná, mint hogy tiltakozzon ellene? Bemutatja a rosszat, hogy elrettentsen tőle. Horatius ars poeticája óta tudjuk, hogy a költő – a költő helyébe tegyük most a festőt, szobrászt – vagy tanítani, vagy gyönyörködtetni akar. A vérző, levágott fej aligha gyönyörködtet, akkor tehát tanít. Ha másra nem, hát arra a bibliai parancsolatra, hogy „ne ölj”. Az erényes művész a levágott fejjel is jó erkölcsre nevel bennünket. Ilyen egyszerű ez.

Csakugyan ilyen egyszerű? Hát persze, hogy nem. A fent el-mondottakból alig valami igaz. Itt van rögtön Góliát példája. Szörnyű látvány az ő hatalmas, levágott feje, de hát ha Dávid nem végez vele, akkor ő számol le Dáviddal. Góliát a betolakodó ellenség, az agresszor, ha úgy tetszik, Dávid a hazáját védő hős. A Jó legyőzte a Gonoszt, igazi happy end. Akkor meg mi ju-tott eszébe Caravaggió-nak, amikor a megérdemelten legyőzött gonosz támadóval azonosulva, saját arcvonásait kölcsönöz-te Góliát fejének? És Dávid arcán a győzelem mámore helyett mi-ért a keserű szánakozás kifejezését látjuk? A még meg nem rendült hit korában, a 17. század elején, honnan vehette bárki is a bátorságot, hogy így kiforgasson egy bibliai történetet? És egyáltalán, ki az, aki itt az erőszak tárgyában megnyilatkozik előttünk? Michelangelo Merisi da Caravaggio, aki csak a vélet-lennek köszönhetően követett el csupán egyetlen gyilkosságot, mert a rendőrségi jelentésekből következtethetően, garázda ter-mészetének többen is áldozatul eshettek volna. Ő maga, láng-eszű festő létére, nem képviselt tehát semmiféle magasrendű erkölcsiséget, Dávid és Góliátját pedig értelmezhetjük öngúny-nak, önsajnáltatásnak, a néző sokkolásának, tünődésnek a dia-dal viszonylagosságáról, de csak nagy önámítással az erőszak elleni tiltakozásnak.

Legfeljebb egy évtizeddel Caravaggio Dávidja után festette Johann Liss – szabadidejében velencei kocsmák és bordélyházak törzsvendége – a maga Judit és Holofernesét. Mi tiltakozniva-lója lett volna Judit erőszakos cselekedete ellen, amikor a betilu-ai szépséges özvegyasszony az ellenséges asszír sereg vezérét



avuto la punizione che meritava. Per Liss tuttavia questa storia non era abbastanza interessante. Fece allora di Giuditta un oggetto di fine ironia. Il colpo di sciabola è stato il coronamento della vittoria della donna, che in realtà ha riportato la vittoria su Oloferne grazie alla propria femminilità e alla propria carica erotica. Il potere fatale della donna sull'uomo; l'uomo perde la testa a causa della Donna nel senso più stretto del termine, un tema secolare proprio dei comuni discorsi moralisti e su cui l'artista allegorizza e punzecchiava. Non potremmo trovare esempio più calzante della Salomè di Lucas Cranach. Si lasci passare che il pittore di corte dell'impero dei principi elettori ci presenti Salomè, che porta a compimento il desiderio malvagio di Erodiade, come una dama di corte agghindata e dalla bellezza algida. È sorprendente, invece, come il pubblico dell'epoca non abbia sentito come blasfemo e inammissibile che persino nel martirio di Giovanni Battista al posto della sua testa trasfigurata vi sia la testa dell'uomo innamorato, il malcapitato del momento, che anche nella morte lamenta l'umiliazione patita. Una protesta contro la violenza? In realtà si potrebbe pensare a qualcosa del genere, dal momento che secondo il significato originale delle Sacre Scritture Giovanni Battista è l'ultimo profeta, il precursore di Cristo. Cranach e il suo pubblico, tuttavia, in questo tema non hanno cercato uno spunto devozionale. Al pittore si è chiesto, e si è ricevuto, puro divertimento. L'artista voleva anche dilettere, e far vedere come sapesse padroneggiare nella sua maestria qualunque tema. Siamo certi che da questo punto di vista Cranach non deluse i suoi committenti.

Se guardiamo nell'insieme i quadri e i disegni della mostra risalenti al rinascimento, al manierismo, al barocco e al rococò, ci accorgiamo che gli intenti degli artisti-committenti sono a volte moraleggianti, altre volte finalizzati al diletto, altre ancora seriamente retorici oppure ironicamente divertenti. Tanti sono i quadri quante le forme, unico è lo stile personale e caratteristico dell'artista. La personalità che confessa se stessa, l'atteggiamento che ubbidisce a un più interiore ordine spirituale prima del XIX e del XX secolo sono ancora rari, sono propri solo dei più grandi, e fra questi non di tutti.

Tra le personalità più elevate si possono annoverare Michelangelo con le sue prime opere, Rembrandt con la sua intera produzione

nyakazta le? Ha Dávid hős volt, akkor Judit hősnő, tette pedig nem erőszakos cselekedet, hanem hőstett. A megconkitott test látványa lehet borzalmas, de csak a bűnös nyerte el méltó büntetését. Liss számára azonban ez így már nem eléggé érdekes történet. Ha nem is elsőként, Juditot finom gúny tárgyává teszi. A kardcsapás már csak betetőzése volt Judit győzelmének, Holofernesz fölött igazából nőiségével, erotikus vonzerejével aratott diadalt. A nő végzetes hatalma a férfi fölött; a férfi, aki íme, a szó legszorosabb értelmében, elveszti a fejét a Nő miatt, ekkorra már évszázados témája volt moralizáló közbeszédnek és csipkelődve allegorizáló művészetnek egyaránt. Lucas Cranach Saloméjánál beszédesebb példát erre nem is találhatunk. Az még hagyján, hogy a száz választófejedelem udvari festője a Heródiás gonosz kívánságát teljesítő Salomét mint fagyos szépségű, felcicomázott udvari dámát állítja elénk. Csoda viszont, hogy miért nem érezte megengedhetetlen blaszfémia-nak a korabeli közönség, hogy Keresztelő János halálában is át-szellemült feje helyére a mindenkori pórul járt szerelmes férfi halálában is az elszenvedett megaláztatást panaszoló feje kerüljön. Tiltakozás az erőszak ellen? Itt aztán már tényleg helye volna effélének, hisz az áldozat, a Szentírás eredeti értelme szerint, maga az utolsó próféta, Krisztus előfutára. Csakhogy Cranach és közönsége épp ebben a témában nem az újatosságra való alkalmat kereste. Játékot és szórakozást kért és kapott a festőtől. Na meg gyönyörködni is akart. Látni, mi mindent tud a festészet mesterségének elhivatott művelője. Biztosak lehetünk benne, Cranach e tekintetben sem okozott megrendelőinek csalódást.

Ha a kiállítás összes többi, a reneszánsz, a manierizmus, a barokk és a rokokó évszázadaiban készült képét, rajzát is meg-nézzük, egyszer moralizáló, másszor gyönyörködtető, megint máskor komolykodva retorikus vagy éppen ironizálva szórakoz-tató művészi-megrendelői szándékkal találkozunk. Ahány kép, annyi személyes formanyelv, egyedül az adott művészre jellem-ző egyéni stílus. Az önvallomásos személyesség, a legbensőbb lelki parancsnak engedelmessé állásfoglalás viszont a tizenki-lencedik és még inkább a huszadik századot megelőzően még igen ritka, csak a legnagyobbakra, és azok közül sem minden-kire jellemző. A személyességnek erre a legmagasabb fokára lép időskori műveivel Michelangelo, szinte egész életművével Rembrandt, és több festményével is Caravaggio. Ezeknek a fest-ményeknek egyike kétségkívül a Galleria Borghese most vendég-ségbe érkezett képe, a Dávid Góliát fejével. Mélyen személyes, önvallomásos alkotás, amely éppen ezért soha egészen meg-nem fejthető titkokat rejt.



avaggio művének közelsége új fényben láttasson a Szépművé-szeti Múzeum látogatói számára már ismert műveket is, és azt a két festményt, amelyeket erre a kivételes alkalomra egy-egy magángyűjteménytől kaptunk kölcsön.

e Caravaggio con vari quadri. Uno di questi è senza dubbio il Davide con la testa di Golia giunto dalla Galleria Borghese. Si tratta di un dipinto profondamente personale, di autoconfessione, che proprio per questo lascia trapelare sempre misteri indecifrabili. L'apertura spirituale del genio ci confonde e ci fa rabbrivire, e del resto non ci fornisce alcuna chiave agevole di lettura del capolavoro. Ai visitatori della mostra posso dare un solo consiglio, che nell'entrare nel cerchio magico di Caravaggio cerchino da soli la propria strada, una strada che può portare all'accettazione dei misteri di questa opera piena di patos tragico e che sono di arricchimento per lo spirito. Mi auguro inoltre che ai visitatori del Museo di Belle Arti la vicinanza dell'opera di Caravaggio faccia vedere in una nuova luce opere già note e i due quadri che abbiamo preso in prestito da alcuni collezionisti privati per questa straordinaria occasione.

In questa cerimonia di apertura i ringraziamenti non spettano a me, ma mi si lasci esprimere la mia gratitudine a tutti coloro che si sono prodigati per la realizzazione della mostra. Ringrazio pertanto il Soprintendente Professor Claudio Strinati, la Direttrice Signora Linda Forlani e Simone Todorow, lo staff di Mondomostre, il Signor Ambasciatore Paolo Guido Spinelli, il Direttore dell'Istituto Italiano di Cultura Arnaldo Dante Marianacci, amici del Museo sempre disponibili. Ringrazio la mia collega Zsuzsa Hudák, che è sempre con me e mi ha sostituito più di una volta, la traduttrice dei miei testi in catalogo Judit Pokoly, la redattrice e correttrice di bozze Helga Ruttkay, il restauratore e artista Miklós Móré che ha collaborato al recupero di un quadro della mostra, Ildikó Csala e Miklós Szentkirályi, restauratori e collaboratori, nonché i maestri della fotografia d'arte András Rázsó e Dénes Józsa. Per la parte



così ingegnosa del rendering tridimensionale Sarolta Bihary e Marian Derencsér, Henriett Galambos e Zsófia Kovács che hanno saputo vincere con pervicacia gli ostacoli insormontabili dell'amministrazione. È bello sapere di poter contare in qualunque momento sull'aiuto di tutti questi colleghi, così come posso essere sempre certo non solo della competenza ma anche della pazienza e della

comprensione i colleghi dell'allestimento della mostra Zsolt Berta, Gábor Balázs, Gyula Lakatos, Sebestyén Markolt, Zoltán Martinovics és László N. Vásárhelyi.

Con l'augurio che si tratti di una esperienza durevole, vi ringrazio per la vostra attenzione.

Vilmos Tátrai

(Discorsi tenuti il 12 ottobre 2006 in occasione dell'apertura della mostra "Vincitori, vinti, vittime. Il Davide di Caravaggio" presso il Museo di Belle Arti.)

Vilmos Tátrai opens a major exhibition at the Museum of Fine Arts

The exhibition "Winners, vanquished, victims. Caravaggio's David" opened on 12 October at the Museum of Fine Arts in Budapest. Vilmos Tátrai, in his remarks at the opening, emphasized the importance of this installation, which gathers paintings and drawings from the Renaissance, Mannerist, Baroque and Rococo periods. Among the masterpieces on display are the first works by Michelangelo, works by Rembrandt and several of Caravaggio's paintings — above all his David with the Head of Goliath.



A köszönetmondás ezen a megnyitón nem az én tisztem, mégis hadd fejezzem ki hálámat mindazok iránt, akik különösen sokat vagy fontosat tettek e kiállítás létrejöttéért. Köszönet tehát Claudio Strinati főfelügyelőnek, professzornak, Anna Coliva igazgatóasszonynak, Linda Forlaninak és Simone Todorownak, a Mondomostre munkatársainak, Paolo Guido Spinelli nagykövet úrnak, Arnaldo Dante Marianaccinak, az Olasz Kultúrintézet igazgatójának, múzeumunk mindig segítőkész barátjának. Köszönet a velem együtt, sőt nem egyszer helyettem gondolkozó és gondoskodó munkatársamnak Hudák Zsuzsának, a katalógus-szövegemet értőn fordító Pokoly Juditnak és a nyelvbotlásaimat szerkesztőként korrigáló Ruttkay Helgának, a kiállítás egyik képét újjászületéshez segítő restaurátor-művésznek, Móré Miklósnak, restaurátor-segítő-társaimnak, Csala Ildikónak és Szentkirályi Miklósnak, nemkülönben a műtárgyfotózás elkötelezett mestereinek, Rázsó Andrásnak és Józsa Dénesnek. A látványterv megannyi leleményes részletéért Bihary Saroltának és Derencsér Mariannak, tornyosuló adminisztratív akadályok kirtató elhárításáért Galambos Henriettnek és Kovács Zsófiának tartozom köszönettel. Jó érzés tudni, hogy mind ezen kollégáim segítségére mindenkor számíthatok, ahogyan kiállítás-berendező munkatársaimnak, Berta Zsoltnak, Balázs Gábornak, Lakatos Gyulának, Markolt Sebestyénnek, Martinovics Zoltánnak és Vásárhelyi N. Lászlónak is nemcsak a szakértelmében, de irántam tanúsított türelmében, megértésében is folyamatosan biztos lehetek.

A maradandó élmény kívánságával megköszönöm figyelmüket.

Tátrai Vilmos

(Elhangzott 2006. október 12-én, a „Győztesek, legyőzöttek, áldozatok. Caravaggio Dávidja” című kiállítás megnyitóján, a Szépművészeti Múzeumban)